

Wprowadzenie

1. W przemówieniu wygłoszonym 30 kwietnia 1938 roku podczas Akademii Żałobnej we Lwowie poświęconej pamięci Kazimierza Twardowskiego Roman Ingarden zauważył m.in.:

To, co dziś można powiedzieć o dorobku filozoficznym profesora Twardowskiego i jego roli w procesie historycznym, musi być niekompletne i pod wieloma względami hipotetyczne. Poważna część dorobku naukowego Twardowskiego nie została bowiem ogłoszona drukiem. Spuścizna rękopiśmienna obejmuje blisko sto drobniejszych rozpraw i artykułów, a nadto kilkadziesiąt obszerniejszych konwolutów not do wykładów, znanych tylko tym, którzy mieli niegdyś możliwość ich słuchać. [Ingarden 1938: 254–255]

Jeśli chodzi o logiczną część tego dorobku, sytuacja się nie zmieniła przez następnych osiemdziesiąt lat. Co prawda w latach 1989–1990 dokonałem rekonstrukcji (i oceny) poglądów semiotycznych Twardowskiego, ale dotyczyła ona wyłącznie jego prac opublikowanych.¹ Przełom w tym zakresie stanowiło drugie dziesięciolecie bieżącego wieku. W 2013 roku Aleksandra Horecka opublikowała tom *Obiekty semiotyczne w pracach Kazimierza Twardowskiego...* [Horecka 2013], którego pierwszy rozdział „Obiekty semiotyczne w pracach Kazimierza Twardowskiego” uwzględnił wszystkie jego *inedita* semiotyczne.

¹ Por.: [Jadacki 1989/1990]. Przedtem poglądami logicznymi Twardowskiego zajęli się: Dąbmska w artykułach [1939/1946] i [1965/1966], Kokoszyńska w artykułach [1948] i [1951], Czeżowski w artykule [1959] oraz Buczyńska-Garewicz w artykułach [1980] i [1984]. W ogóle zajmowano się głównie jego pozalogicznym dorobkiem; o jego poglądach logicznych były jedynie krótkie wzmianki w obszerniejszych monografiach. Por. np.: [Woleński 1985], s. 42–50.

Natomiast w 2016 roku opublikowany został artykuł Anny Brożek i jej współpracowników „Twardowski o myśleniu” [Brożek *et al.* 2016], oparty w dużym stopniu na *ineditach* logicznych,² oraz obszerny wstęp Arianny Betti i Venanzia Raspy do opublikowanych przez nich wiedeńskich wykładów Twardowskiego z logiki z roku 1894/1895.³ Z kolei w 2018 roku ukazała się moja praca „Wkład Kazimierza Twardowskiego w rozwój logiki w Polsce”, która również uwzględniała niektóre *inedita*.⁴ W 2021 roku Aleksandra Horecka przedstawiła w artykule „Twardowskiego *Logika dla medyków* a Polska Szkoła Filozofii Medycyny” zawartość jego wykładów z lat 1920–1926.⁵

Dwie części niniejszego tomu, z których pierwszą Czytelnik ma przed sobą, mają dostarczyć przyszłemu monografście twórczości Twardowskiego brakującą część jego spuścizny logicznej – a tym samym ułatwić sporządzenie kompletnego i niehipotetycznego, a w każdym razie kompletniejszego i mniej hipotetycznego, obrazu tej spuścizny.

2. Najobszerniejszy materiał niniejszej części *ineditów* logicznych Twardowskiego stanowią teksty jego wykładów uniwersyteckich. Umieściłem je w działach II i III, kierując się wskazówką Twardowskiego zawartą w jego niemieckich wykładach wiedeńskich z roku 1894/1895 i powtórzoną w pierwszym lwowskim kursie logiki z roku 1895/1896. Problematykę logiczną podzielił on w obu tych kursach na dwa działy: jeden nazwał „logiką elementarną”, a drugi – „nauką o metodach naukowych”.

Wykłady lwowskie, które Twardowski nazywał „logiką”, „logiką formalną” lub „logiką tradycyjną”, stanowią właśnie logikę elementarną w jego rozumieniu. Zachowały się zapisy trzech wersji tych wykładów, a mianowicie kursów z lat 1895/1896, 1898/1899 i 1902/1903; wszystkie te kursy odbywały się w półroczu zimowym. W dziale II tej części tomu umieściłem zapis drugi i trzeci; zapis drugi, maszynopisowy, stanowi szczegółowy spis treści wykładu; zapis trzeci – to niepełne rękopiśmienne notatki z wykładu zrobione przez jedną ze studentek – Marię Polaczek. Wiadomo, że Twardowski miał uniwersyteckie

² Por. także: [Brożek 2016].

³ Por.: [Betti & Raspa 2016].

⁴ Nie uwzględniły ich natomiast trzy ważne pozycje z ostatnich lat: [Betti 2005], [Fréchette 2012] i [Schaar 2015].

⁵ Por.: [Horecka 2021].

wykłady z logiki elementarnej jeszcze w latach 1906/1907, 1910/1911, 1917/1918 i 1920/1921 – wszystkie w półroczu zimowym; niestety, nie dysponujemy informacjami, która z zachowanych trzech wersji wykładów była podstawą wykładów z lat 1906–1921. Jeśli chodzi o kurs z roku 1915/1916, także z półroczu letniego, nazwany „logiką teoretyczno-praktyczną”, nie jest wykluczone, że był to skrócony wykład całości logiki w rozumieniu Twardowskiego, tj. jej części elementarnej („teoretycznej”) i metodologicznej („praktycznej”).

W dziale II umieściłem także dwa zachowane zapisy wykładów z sylogistyki: z lat 1919/1920 i 1925/1926; pierwszy z wykładów odbywał się w półroczu letnim, drugi zaś w półroczu zimowym i letnim (a dokładniej w trymestrach I–III). Wykład z roku 1919/1920 powtórzony został w rozszerzonej wersji w roku 1921/1922 – w półroczu zimowym i letnim.

Jeden z zachowanych wykładów metodologicznych znalazł się w dziale III. Jest to zapis kursu „Teorii badań indukcyjnych” z roku 1895/1896, odbytego w półroczu letnim. W dziale III znalazły się także dwa fragmenty z bliżej nieokreślonych prac z dziedziny metodologii, pochodzących prawdopodobnie z początku lat dwudziestych: „Wartość poznawcza nauk przyrodniczych” i połączone przeze mnie pod wspólnym tytułem „Procedury badawcze w nauce” uwagi Twardowskiego o rozumowaniu, wykrywaniu i uzasadnianiu. Teksty metodologiczne, zawarte w tym dziale, poprzedziłem niedokończonymi rozprawami prawdopodobnie pochodzącymi z okresu sprzed I Wojny Światowej: „Przedstawienia i sądy” oraz „Powiedzenia i myśli”; dzisiaj powiedzielibyśmy, że należą one do zakresu semiotyki logicznej.

Dział I dotyczy całej logiki w sensie Twardowskiego – tyle że na poziomie gimnazjalnym. Natomiast dział IV – to fragmenty zapisków do wykładów uniwersyteckich: z roku 1899/1900 (półrocze zimowe) i z roku 1926/1927 (półrocze zimowe i letnie) „O dążnościach reformatorskich na polu logiki formalnej” oraz z roku 1922/1923 „O niektórych problemach reformowania logiki tradycyjnej” (półrocze zimowe i letnie).

Niniejszą część *ineditów* logicznych rozpoczyna prosty i piękny (niedatowany) tekst „Logika jako nauka o prawdziwości sądów”, a kończą (również niedatowane) krótkie i wnikliwie uwagi Twardowskiego pod wspólnym – pochodzącym ode mnie – tytułem „Autorytet naukowy”.

3. Zamieszczam poniżej listę wykładów z logiki – uniwersyteckich i publicznych. Dla większości odczytów publicznych udało się ustalić dokładną datę ich wygłoszenia; w niektórych jednak wypadkach trzeba było poprzestać na podaniu roku i miesiąca, samego roku, a nawet okresu kilkuletniego.

W rubryce „Publikacja” liczby odnoszą się do numerów pozycji w niniejszym tomie, a adresy bibliograficzne odsyłają do „Bibliografii” zamieszczonej na końcu „Wprowadzenia”. Jeśli przy numerze pozycji jest znak zapytania, przypisanie jej danemu wykładowi jest jedynie hipotetyczne.

W tabeli „Uniwersyteckie wykłady z logiki” stosuję następujące skróty: cz – czwartek, gp – godziny poranne, p – poniedziałek, pt – piątek, s – sobota, ś – środa, w – wtorek.

Uniwersyteckie wykłady z logiki			
Półrocze	Tytuły wykładów	Terminy	Publikacja
1895/1896			
zimowe	Logika	p-cz 17-18	Część II tomu I
letnie	Teoria badań indukcyjnych	p, ś 12-13	9
1898/1899			
zimowe	Logika	p, ś, cz, s 12-13	4
letnie	O metodzie badań naukowych	?	Część II tomu I
1899/1900			
zimowe	O dążnościach reformatorskich na polu logiki formalnej	pt 6-7	12?
letnie	O błędach w myśleniu	cz, p 7-8	[Twardowski 1900x]
1902/1903			
zimowe	Logika	p-cz 8-9	5
letnie	O metodzie badań naukowych	p-cz 12-13	Część II tomu I

Uniwersyteckie wykłady z logiki			
Półrocze	Tytuły wykładów	Terminy	Publikacja
1906/1907			
zimowe	Logika	p-cz 8-9 (gp)	
letnie	Metody badań naukowych	p-cz 7-8	Część II tomu I (powtórzenie)
1910/1911			
zimowe	Logika	p-cz 8-9 (gp)	
letnie	O systemach logicznych	p-cz 7-8	13?
1915/1916			
zimowe	Logika	p-cz 8-9	
letnie	Logika teoretyczno-praktyczna	w-cz 7-8	
1917/1918			
zimowe	Logika tradycyjna (wykład z ćwiczeniami)	p 5-6	
letnie	Logika tradycyjna (wykład z ćwiczeniami)	s 7-8	
1919/1920			
letnie	Sylogistyka (wykład z ćwiczeniami)	cz 7-8	6
1920/1921			
zimowe	Logika	4 godz.	
	Logika dla medyków [tylko II trymestr]	pt ?	Część II tomu I
1921/1922			
zimowe	Sylogistyka I	p 8-9	6 (część I) (powtórzenie)
	Logika dla medyków [tylko II trymestr]	s ?	Część II tomu I

Uniwersyteckie wykłady z logiki			
Półrocze	Tytuły wykładów	Terminy	Publikacja
letnie	Sylogistyka II	p 7-8	6 (część II) (powtórzenie)
1922/1923			
letnie	O niektórych problemach zreformowania logiki tradycyjnej	cz 7-8	12?
1925/1926			
zimowe	Sylogistyka I [I, II i III trymestr]	p 8-9	7 (część I)
	Logika dla medyków [tylko w II trymestrze]	s 12-13	Część II tomu I
letnie	Sylogistyka II	p 7-8	7 (część II)
1926/1927			
zimowe i letnie	Dążności reformatorskie na polu logiki formalnej	w, ś 8-9	12?

Odczyty publiczne dotyczące logiki				
Data	Tytuł	Forum	Miejscowość	Publikacja
24 XI 1895	O przesądach naukowych	Polskie Stowarzyszenie Akademickie <i>Ognisko</i>	Wiedeń	[Twardowski 1895x]
1 VI 1897	Indukcja w metafizyce	Towarzystwo Przyrodników im. Mikołaja Kopernika	Lwów	Przewidziane do publikacji w tomie II <i>ineditów</i>
1900	Myśl i mowa	Towarzystwo Oświaty Ludowej	Lwów	[Twardowski 1900a]
19 III 1901	O formalizmie logicznym w myśleniu	Towarzystwo Przyrodników im. Mikołaja Kopernika	Lwów	[Twardowski 1901a]

Odczyty publiczne dotyczące logiki				
Data	Tytuł	Forum	Miejscowość	Publikacja
I/II 1904	Krótki zarys logiki (seria I)	Powszechne Wykłady Uniwer- syteckie (seria I)	Lwów	
II/III 1904	Krótki zarys logiki (seria III)	Powszechne Wykłady Uniwer- syteckie (seria III)	Lwów	
1905	Podstawy wiedzy ludzkiej	Biblioteka Polska	Wiedeń	[Twardowski 1905x]
18 III 1906	O przesądach	Powszechne Wykłady Uniwer- syteckie (seria III)	Lwów	[Twardowski 1905/1906x]
4 XI 1906	Niezależność myśli (wykład inauguracyjny)	Powszech- ne Wykłady Uniwersyteckie	Lwów	[Twardowski 1906]
22 VII 1907	O idio- i allogene- tycznej teorii sądu	X Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich (Sekcja Filozoficzna)	Lwów	[Twardowski 1907]
12 II 1910	W sprawie zmniej- szenia ilości godzin nauki prope- deutyki filozofii w gimnazjach	VI Zwyczajne Walne Zgroma- dzenie Polskiego Towarzystwa Filozoficznego	Lwów	[Twardowski 1910f]
19–24 III 1910	Cykl 6 wykładów o filozofii. W tym: (2) Ogólny pogląd na metodę badań naukowych. (3) Psychologia myśle- nia a logika. (4) Myśl i mowa	Stowarzyszenie Nauczyciel- stwa Polskiego i Polski Związek Nauczycielski	Warsza-wa	[Twardowski 1910e]
12 X 1912	Nauki huma- nistyczne a psychologia	Polskie Towarzy- stwo Filozoficzne (130. posiedzenie)	Lwów	
10 XI 1912	Dlaczego wiedza jest potęgą? (wykład inauguracyjny)	Powszech- ne Wykłady Uniwersyteckie	Lwów	[Twardowski 1912b]

Odczyty publiczne dotyczące logiki				
Data	Tytuł	Forum	Miejscowość	Publikacja
5 III 1921	Symbolomania i pragmatofobia	Polskie Towarzystwo Filozoficzne (216. posiedzenie)	Lwów	[Twardowski 1921]
25 III 1921	O wartości poznawczej nauk przyrodniczych	Otwarcie Kursu Uzupełniającego dla Nauczycieli Przedmiotów Przyrodniczych w Szkołach Średnich	Lwów	10
11 II 1922	O prawdzie formalnej	Polskie Towarzystwo Filozoficzne (226. posiedzenie)	Lwów	[Twardowski 1922/1923]
14 X 1922	O naukach apriorycznych, czyli racjonalnych (dedukcyjnych), i naukach aposteriorycznych, czyli empirycznych (indukcyjnych)	Polskie Towarzystwo Filozoficzne (231. posiedzenie)	Lwów	[Twardowski 1923]
10–13 V 1923	Z logiki przymiotników	I Polski Zjazd Filozoficzny	Lwów	[Twardowski 1927]

4. Większość opublikowanych w tej części I tomu *ineditów* pochodzi ze zbiorów Archiwum Kazimierza Twardowskiego w Warszawie. Wyjątek stanowi pozycja (5), przechowywana w Oddziale Rękopisów Narodowej Biblioteki im. W. Stefanyka we Lwowie (Πολ.-20/I).

Oto opis katalogowy poszczególnych pozycji (wszystkie sygnatury poprzedzone są symbolem AKT): (1) T. 17,27, (2A) T. 20,39 – karty 1–10, (2B) T. 20,39 – karty 17–21, (2C) T. 20,39 – karty 11–16, (2-Notatki) – T. 20,39 – karta 22, (3) P. 86,44, (4) P.6 – karty 276–293, (6A) P. 3,3 – karty 1–24, (6B) P. 3,3 – karty 25–28, (6-Dodatki) – P.3,3 – wybrane karty z zakresu 29–46, (7) P. 3,4, (8) T. 21,28 + T. 24,16, (9A) P. 5,2 – karty 1–101, (9B) P. 5,2 – karty 102–117, (9C) P. 5,2 – odwrotki wybranych kart z zakresu 1–100, (9-Notatki) – P. 5,2 – wybrane karty z zakresu 119–145, (10) T. 2,2, (11) T. 17,29, (12)

P. 4,3 – karty 1–4, (13A) T. 21,43 – karty 1–27, 48, (13B) T. 21,43 – karty 27–47, 49, (14-1) T. 10,18, (14-2) T. 10,19.

Cztery pozycje wymagają odredakcyjnego komentarza.

Tekst (1) „Logika jako nauka o prawdziwości sądów” ma oryginalny tytuł „Pojęcie logiki jako nauki o prawdziwości sądów” i rozpoczyna się od adnotacji: „Część pierwsza. Wykład pierwszy”, przy czym słowa „Wykład pierwszy” są skreślone i na ich miejsce są wpisane słowa „Rozdział pierwszy”. Wolno z tego wnosić, że pozycja ta pierwotnie była fragmentem cyklu wykładów – zapewne uniwersyteckich.

Główne fragmenty programów zamieszczonych w tekście (2) „Programy logiki gimnazjalnej” zapisane zostały na odwrotnych stronach druków opatrzonych datą 1917. Powstały więc one najwcześniej w tymże roku. Uwaga na programie (III) sugeruje, że jest to pewna wersja programu z roku 1922; prawdopodobnie chodzi o program (II). Datujemy więc zbiorczo wszystkie trzy programy na ten właśnie rok.

Rękopis tekstu (3) „Kursu logiki szkolnej” sporządzony został – bardzo czytelnie – piórem przez inną osobę. Pod rękopisem umieszczona jest data: Lwów, 28 maja 1900 roku. Z kolei ołówkowe „Przykłady”, zamieszczone na końcu rękopisu, zapisane są ręką Twardowskiego. Były one zapewne przygotowane przez niego nie wcześniej niż w 1902 roku (jest to rok wydania cytowanej w nich książki Jerzego Żuławskiego). Na podstawie niektórych przykładów („eksternistka zdająca egzamin”, „uczennica Seminarium”, „Ktokolwiek siada do matury...”) wolno przypuszczać, że jest to treść wykładów Twardowskiego z propedeutyki filozofii prowadzonych w jednej ze lwowskich szkół żeńskich: w założonym w 1871 roku Seminarium Nauczycielskim Żeńskim, w Prywatnym Gimnazjum Zofii Strzałkowskiej lub w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim (później im. Juliusza Słowackiego), prowadzonym przez Towarzystwo Gimnazjum Żeńskiego, którego prezesem w latach 1902–1910 był Twardowski. Gimnazjum Strzałkowskiej powstało w 1895 roku i właśnie w 1900 roku odbyła się w nim pierwsza matura; drugie gimnazjum powstało w 1902 roku – co przemawia przeciwko hipotezie, że „Zasadnicze pojęcia z logiki” (jak brzmi oryginalny tytuł rękopisu) były tekstem wykładów Twardowskiego w tym właśnie gimnazjum. Zwrot „nauczyciel musi zarówno wiedzieć...” umieszczony we wstępie do tekstu wykładów przemawia wreszcie za tym, że chodzi o wykłady we lwowskim Seminarium Nauczycielskim Żeńskim; *nb.* w seminarium tym uczono także trybem eksternistycznym.

Jeśli chodzi o tekst (4) fragmentu „Uniwersyteckiego kursu logiki”, to zawiera on w oryginale adnotację „Logika II. Dr Twardowski” i obejmuje notatki z wykładów XV–XXVII; pierwszy z nich ma datę 6.11, ostatni – 10.12. Jeśli ciąg wykładów I–XIV nie miał przerwy, to pierwszy wykład odbył się 14.10. Notatki z tego ciągu wykładów nie zachowały się. Autorką rękopisu była wspomniana wyżej Anna Polackówna, która właśnie w 1902 rozpoczęła studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego; zakończyła je w 1909 doktoratem z historii; jej promotorem był Ludwik Finkel. Notatki z wykładów XV–XX są bardzo staranne – i niemal nie ma w nich poprawek. Natomiast notatki z pozostałych wykładów zawierają wiele poprawek, przy czym na ogół są to rozwinięcia skrótów ich pierwotnej postaci. Dodatek (zawierający przykłady) napisany został innym atramentem i – zapewne – inną ręką.

5. W niektórych wypadkach opatrzyłem własnymi tytułami poszczególne pozycje – na ogół po to, żeby nadać całemu cyklowi większą zwartość i jednolitość. Oczywiście takie „uzurpatorskie” decyzje uzupełniam w przypisach podaniem oryginalnego tytułu, pochodzącego od Twardowskiego, lub zaznaczeniem, że oryginał w ogóle nie miał tytułu.

Zmodyfikowałem też niekiedy segmentację wewnętrzną tekstów, a wyodrębnionym segmentom nadałem w razie potrzeby również własne tytuły. Ingerencja taka jest o tyle usprawiedliwiona, że oryginały były w różnym stopniu „gotowe” i w ostatecznej postaci Twardowski na pewno ich systematycznej segmentacji dokonałby sam. Znając całą spuściznę Twardowskiego (zarówno opublikowaną, jak i dotąd nieopublikowaną), starałem się dokonać wspomnianej segmentacji i tytułować segmenty w sposób możliwie najbliższy jego „duchowi”. Nie do mnie należy ocena, czy moje starania zostały uwieńczone sukcesem.

Jeszcze dwie ingerencje redaktorskie wymagają komentarza.

Większość tekstów tutaj zawartych miała charakter dydaktyczny i Twardowski, wzmiankując jakiegoś filozofa, często podawał daty jego życia: często – ale nie zawsze. Był też niekonsekwentny w podawaniu lub niepodawaniu imion poszczególnych filozofów. Postanowiłem temu – moim zdaniem – mankamentowi zaradzić, usuwając imiona (z wyjątkiem więcej niż jednej osoby o danym nazwisku) i daty życia z tekstu głównego, i dać je w „Indeksie nazwisk”.

Dydaktyczny charakter tekstów spowodował też zapewne, że niekiedy – ale znowu nie zawsze – Twardowski dawał przy frazach obcych (przede wszystkim

greckich i łacińskich) ich przekład na język polski. Zdecydowałem się te przekłady zdań przenieść do przypisów, a pozostałe przekłady pozostałych obcych fraz umieścić w zamieszczonym na końcu publikacji „Słowniczku”.

6. Poszczególne pozycje mają postać maszynopisów lub rękopisów (niektóre są częściowo maszynopisami, a częściowo rękopisami); również poprawki zrobione są maszynowo lub odręcznie. Z wyjątkiem pozycji (3) i (5) rękopisy sporządzone są ręką Twardowskiego. Rękopisy tekstów głównych są atramentowe; poprawki odręczne (dopiski i skreślenia) są atramentowe lub ołówkowe.

Niektóre pozycje są sformułowane w postaci gotowej do czytania; inne są mniej lub bardziej szczegółowymi dyspozycjami. Wiele zdań ma – zwłaszcza w tekstach tych ostatnich – formę równoważników; niekiedy je zostawiłem, ale niekiedy dodałem orzeczenia (w nawiasach kwadratowych), aby zwiększyć płynność sformułowań.

Unowocześniłem interpunkcję, ortografię oraz – w niektórych wypadkach – formy gramatyczne. Wprowadziłem – skądinąd bardzo oszczędnie – wcięcia akapitowe. Podkreślenia zawarte w oryginale zastąpiłem kapitalikami; podkreślenia zazaczyłem wszędzie zgodnie z oryginałem. Ujednoliciłem zapis symboli kwadratu logicznego (u Twardowskiego niejednolity), dając je w całym tomie w postaci małych liter („a”, „i”, „e” i „o”).

Fragmety skreślone przez Twardowskiego przytaczam (w przypisach) tylko wtedy, gdy ich treść odbiega istotnie od treści sformułowań wstawionych na ich miejsce.

7. Stosuję następujące oznaczenia redaktorskie.

(A) W tekście głównym:

(a) Własne wstawki umieszczam w nawiasach kwadratowych: []. Opuszczenia – niezbędne ze względu na modyfikacje stylistyczne lub z powodu niemożności uchwycenia sensu odpowiedniego sformułowania – sygnalizuję znakiem: [...]. Sformułowania, których lekcji nie jestem pewien, ujmuję w łapki górne: ^Γ ^Δ. Jeśli dla jakichś słów nie jestem w stanie podać dopuszczalnej lekcji, umieszczam w odpowiednim miejscu znak: [?].

(b) Cudzysłowy występujące w oryginale (zarówno w tekście głównym, jak i w przypisach) daję w postaci: ‘...’. Cudzysłowy (przede wszystkim metajęzykowe, ale także metaforyczne), które sam wstawiłem do tekstu, daję w postaci:

„...”; wstawiłem je tylko w miejscach, co do których nie mam wątpliwości, że takie cudzysłowy powinny się w nich znaleźć.

(c) Prace przytaczane przez Twardowskiego z opisami bibliograficznymi – o różnej zresztą postaci – zastępuję we wszystkich miejscach zestandaryzowanymi odsyłaczami typu: [Twardowski 1895] lub, jeśli nazwisko autora jest elementem gramatycznym kontekstu, Twardowski [1895]. Nie zaznaczam przy tym oryginalnego zapisu stosowanego przez Twardowskiego (zwykle zawierającego nazwisko autora cytowanej pracy i skrót jej tytułu).

(B) W przypisach:

(a) W niektórych wykładach Twardowski umieszcza w tekście głównym *didascalii* dydaktyczne, zawierające wskazówki nie dla słuchaczy, lecz dla samego siebie, co było lub będzie przez niego zrobione podczas danego wykładu. Przenoszę takie dyspozycje do przypisów, poprzedzając je skrótem słowa „*didascalium*” („*did.*”) – chyba że ich usunięcie z tekstu głównego zakłóciłoby spójność wywodu.

(b) Jeżeli na końcu przypisu jest wstawka: [Przyp. KT.], znaczy to, że pochodzi on od Twardowskiego. Pozostałe przypisy pochodzą ode mnie.

* * *

Niniejszą część tomu *Logika* bardzo dokładnie przejrzała, usunęła wiele luk i niedociągnięć (w tym z cytatów greckich i łacińskich), a także skorygowała błędy, które się wkradły w niektóre wywody formalne i „rachunkowe” Twardowskiego – moja była Uczennica, Pani Profesor Aleksandra Horecka.

Jestem Jej za to winien ogromną wdzięczność.

Jacek Jadacki

BIBLIOGRAFIA

I. Tomy pism zebranych, w których znajdują się przedruki z (II)

1912 *Mowy i rozprawy z okresu [...] działalności w TNSW*. Lwów: TNSW.

1927 *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów: Książnica-Atlas.

- 1965 *Wybrane pisma filozoficzne*. Warszawa: PWN.
- 1992 *Wybór pism psychologicznych i pedagogicznych*. Warszawa: WSiP.
- 2013 *Mysł, mowa i czyn*. Część I. Kraków: Copernicus Center Press.
- 2014 *Mysł, mowa i czyn*. Część II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- 2017 *Gesammelte deutsche Werke*. Wien: Springer.

II. Prace odnoszące się w całości lub w części do problematyki logicznej

(A) Prace wydane za życia Kazimierza Twardowskiego

Pominięte zostały autoreferaty prac – jeśli same prace zostały opublikowane – oraz oryginały i przekłady wydane w innych językach niż język polski, jeśli mają wersję polską.

- 1893 Vorlesung über Logik. Übungskolleg [streszczenie]. [W:] [Twardowski 2017], s. 278–279.
- 1894 *O treści i przedmiocie przedstawień*. [W:] [Twardowski 1965], s. 3–91.
- 1896a Hans Cornelius, *Versuch einer Theorie der Existenzialurteile* (1894) [recenzja]. [W:] [Twardowski 2017], s. 214–215.
- 1896b Theodor Lipps, *Grundzüge der Logik* (1893) [recenzja]. [W:] [Twardowski 2017], s. 213–214.
- 1897 Indukcja w metafizyce. [W:] [Twardowski 2013], s. 468.
- 1898a Hasła z dziedziny teorii nauk.⁶ Ludwik Finkel & Henryk Kopia (red.), *Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*. T. I–II. Lwów 1905–1907: Macierz Polska.

⁶ Hasła nie są podpisane, ale nazwisko Twardowskiego figuruje jako nazwisko autora haseł z dziedziny filozofii, muzyki i teorii nauk. Wolno więc sądzić, że autorstwa Twardowskiego są następujące hasła z zakresu (szeroko rozumianej) logiki: w tomie I – analogia (s. 36), *a priori* (s. 49), dowód (s. 314–315), dylemat (s. 341), eksperyment (s. 369–370), eksplikacja (s. 370), hipoteza (s. 571), indukcja (s. 603–604), klasyfikacja (s. 724–743) i logika (934); w tomie II – metoda (s. 71–72), nauka (s. 183–184), oczywistość (s. 244–245), określenie (s. 264), problem (s. 519), przesąd (s. 547), przesłanka (s. 548), racjonalizm (s. 575), rozsądek (s. 644), rozum (s. 645), scholastyzm (s. 716), sens (s. 728), system (s. 854), teoria (s. 899), termin (s. 900), terminologia (s. 900), teza (s. 903), umysł (s. 950) i wniosek (s. 1026).

- 1898b Wyobrażenia i pojęcia. [W:] [Twardowski 1965], s. 114–197.
- 1900a Myśl i mowa. [W:] [Twardowski 1927], s. 435–437.
- 1900b O tak zwanych prawdach względnych. [W:] [Twardowski 1965], s. 315–336.
- 1901a O formalizmie logicznym w myśleniu. [W:] [Twardowski 2013], s. 27.
- 1901b *Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej*. Lwów: Towarzystwo Pedagogiczne.
- 1902 Nauka propedeutyki filozoficznej w gimnazjach. [W:] [Twardowski 1927], s. 167–171.
- 1906 Niezależność myśli. [W:] [Twardowski 2013], s. 63–74.
- 1907 O idio- i allogenetycznych teoriach sądu. [W:] [Twardowski 1965], s. 198–199.
- 1910a Myśl i mowa. [W:] [Twardowski 1927], s. 424–425.
- 1910b Ogólny pogląd na metodę badań naukowych. [W:] [Twardowski 1927], s. 423–424.
- 1910c O metodzie psychologii. Przyczynek do metodologii porównawczej badań naukowych.
- 1910d Psychologia myślenia a logika. [W:] [Twardowski 1927], s. 424.
- 1910e Streszczenie odczytów [o filozofii]. [W:] [Twardowski 1927], s. 423–426.
- 1910f Wypowiedź w sprawie zmniejszenia ilości godzin nauki propedeutyki filozofii w gimnazjach. [W:] [Twardowski 2013], s. 501.
- 1912a Co znaczy „doświadczalny”? [W:] [Twardowski 1927], s. 210–214.
- 1912b Dlaczego wiedza jest potęgą? [W:] [Twardowski 2013], s. 510–523.
- 1919/1920a
Filozofia w szkole średniej. [W:] [Twardowski 1927], s. 177–184.
- 1919/1920b
Kilka uwag o ministerialnym projekcie programu nauki filozofii w szkole średniej. [W:] [Twardowski 1927], s. 198–202.
- 1919/1920c
O jasnym i niejasnym stylu filozoficznym. [W:] [Twardowski 1965], s. 346–348.
- 1919/1920d
O wykształcenie logiczne. [W:] [Twardowski 1927], s. 185–193.
- 1921 Symbolomania i pragmatofobia. [W:] [Twardowski 1965], s. 354–363.
- 1922/1923
O prawdzie formalnej. [W:] [Twardowski 2013], s. 75–77.

- 1923 O naukach apriorycznych, czyli racjonalnych (dedukcyjnych), i naukach aposteriorycznych, czyli empirycznych (indukcyjnych). [W:] [Twardowski 1965], s. 364–372.
- 1924a O istocie pojęć. [W:] [Twardowski 1965], s. 292–313.
- 1924b Streszczenie rozprawy Romana Ingardena *O pytaniach esencjalnych*. [W:] [Twardowski 2014], s. 277–290.
- 1927 Z logiki przymiotników. [W:] [Twardowski 1965], s. 373–375.
- 1928 Streszczenie rozprawy L. Blausteina *Husserlowska nauka o akcie, treści i przedmiocie przedstawienia*. [W:] [Twardowski 2014], s. 273–277.
- 1935 Więcej filozofii! [W:] [Twardowski 2013], s. 530–536.

(B) Prace niedatowane

- * Pojęcie logiki jako nauki o prawdziwości sądów. [W:] [Twardowski 2013], s. 17–22.

(C) Prace wydane po śmierci Kazimierza Twardowskiego

1894/1895x

Logik. Wiener Logikkolleg 1894/1895. Berlin & Boston 2016: De Gruyter.

1895x O przesądach naukowych. [W:] [Twardowski 2013], s. 23–26.

1900x O błędach w myśleniu. [W:] [Twardowski 1992], s. 165–202.

1902/1903x

Teoria sądów. [W:] [Twardowski 2013], s. 28–53.

1905x Podstawy wiedzy ludzkiej. [W:] [Twardowski 1992], s. 302–314.

1905/1906x

O przesądach. [W:] [Twardowski 2013], s. 53–62.

1912x Nauki humanistyczne a psychologia. [W:] [Twardowski 2013], s. 174–185.

III. Prace innych autorów przytaczane we „Wprowadzeniu”

BETTI, ARIANNA

2005 Propositions et états de choses chez Twardowski. *Dialogue. Canadian Philosophical Review* vol. XLIV, s. 469–492.

BETTI, ARIANNA & RASPA, VENANZIO

2016 Einleitung der Herausgeber. [W:] Kazimierz Twardowski, *Logik. Wiener Logikkolleg 1894/1895*. Berlin & Boston 2016: De Gruyter, s. VII–XXXVIII.

BROŻEK, ANNA

2016 Kazimierz Twardowski on Philosophy and Science. [W:] Anna Brożek *et al.* (red.), *Tradition of the Lvov-Warsaw School. Ideas and Continuations*. Leiden 2016: Brill | Rodopi, s. 153–176.

BROŻEK, ANNA *ET AL.*

2016 Twardowski o myśleniu. [W:] Anna Brożek (red.), *Kazimierz Twardowski we Lwowie*. Bydgoszcz 2016: Oficyna Wydawnicza Epigram, s. 35–70.

BUCZYŃSKA-GAREWICZ, HANNA

1980 Twardowski's Idea of Act and Meaning. *Dialectics and Humanism* vol. VII, nr 3, s. 153–164.

1984 Twardowski's Concept of Sign and Meaning. *Semiotics* 1984, s. 557–565.

CZEŻOWSKI, TADEUSZ

1959 Wkład Kazimierza Twardowskiego do teorii nauki. *Ruch Filozoficzny* t. XIX, nr 1–2, s. 4–9.

DĄMBSKA, IZYDORA

1939/1946

O niektórych poglądach Kazimierza Twardowskiego z zakresu teorii nauk. *Kwartalnik Filozoficzny* t. XVI, z. 1, s. 14–24.

1965/1966

Koncepcja języka w filozofii Kazimierza Twardowskiego. *Ruch Filozoficzny* t. XXIV, nr 1–2, s. 3–9.

FRÉCHETTE, GUILLAUME

2012 Twardowski on Signs and Products. *Paradigmi* No. 30, s. 61–75.

HORECKA, ALEKSANDRA

2013 *Obiekty semiotyczne w pracach Kazimierza Twardowskiego, Władysława Witwickiego, Kazimierza Ajdukiewicza i Tadeusza Kotarbińskiego*. Warszawa: PTF & Instytut Psychologii PAN.

2021 Twardowskiego *Logika dla medyków* a Polska Szkoła Filozofii Medycyny. [W:] Jacek Jadacki (red.), *Rozum i wola. Kazimierz Twardowski i jego wpływ na kształt kultury polskiej XX wieku*. Lublin: Wydawnictwo *Academicon*, s. 299–323.

INGARDEN, ROMAN

1938 Działalność naukowa Kazimierza Twardowskiego. [W:] Roman Ingarden, *Z badań nad filozofią współczesną*. Warszawa: PWN, s. 253–265.

JADACKI, JACEK

1989/1990

Semiotyka deskryptywna Kazimierza Twardowskiego. [Cz. 1.] Analiza krytyczna. *Ruch Filozoficzny* t. XLVI, nr 3 s. 245–266. [Cz. 2.] (Baza filozoficzna. Rekonstrukcja teorii) *Edukacja Filozoficzna* vol. X, s. 235–263.

2018 Wkład Kazimierza Twardowskiego w rozwój logiki w Polsce. *Studia Philosophica Wratislaviensia* t. XIII, z. 4, s. 7–18.

KOKOSZYŃSKA, MARIA

1948 What Means „Relativity of Truth”. *Studia Philosophica* vol. III, s. 167–176.

1951 A Refutation of the Relativity of Truth. *Studia Philosophica* vol. IV, s. 93–149.

SCHAAR, MARIA VAN DER

2015 *Kazimierz Twardowski: A Grammar for Philosophy*. Leiden: Brill.

WOLEŃSKI, JAN

1985 *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*. Warszawa: PWN.